

Jeg vil gerne prøve at starte med at spørge dig noget omkring din egen og familiens baggrund. Hvornår kom familien til Danmark?

Altså min fars familie, de har boet i Danmark siden syttenhundrede et eller andet, jeg tror jeg er – jeg ved ikke – 8. eller 9., jeg er nok 8. generation måske, så han stammer her fra Danmark. Og min første – Ruben – hans tiptip et eller andet, han var trådhandler i Helsingør, så langt kan vi spore det tilbage. Min mor kom fra Polen, og hun var 1 år da hun kom hertil, så hun er altså født der, men har boet her altid, så vi følte os meget danske.

Så din mor kom i starten af 1900-tallet?

Ja hun er født i 1911, så hun er kommet i 1912. Og min far er født i 1905.

Fik din mor dansk statsborgerskab så relativt hurtigt på grund af at hun blev gift med din far, eller hvordan var det, kan du huske det?

Hun blev gift meget tidligt, for de fik kongebrev, og det var ikke fordi de ventede barn, for min far var meget religiøs, så det var i hvert fald ikke derfor, men de kunne få en lejlighed, og det krævede at de var gift, så de blev gift med kongebrev. Om hun blev dansk med det samme eller hvornår, det ved jeg ikke. Jeg synes jeg kan huske om mine morforældre, da de blev danske, at de skulle i hvert fald tale sproget så nogenlunde, men det må jo have været da jeg var en pige – ja det kan jeg ikke sige, hvornår min mor blev dansk statsborger.

Og du, hvornår er du så født?

18.05.31 i København.

Du siger, at din far var meget religiøs, det vil sige at I overholdt kosher og havde alle de jødiske helligdage.

Ja, alt sammen, 100 %. Det er jeg vokset op med. Det har så ændret sig siden, men jeg er vokset op med det, i hvert fald indtil jeg var en stor pige, eller ung pige, da fulgte jeg det ganske nøje og syntes at det var min tilværelse sådan.

Og din mor?

Hun var ikke religiøs, hun kom ikke fra et religiøst hjem. Men min far troede hele tiden, at han kunne nok lave hende om, det kunne han altså ikke, men de nåede alligevel at have diamantbryllup. Men det var altid en kamp, fordi min far ville holde os til det, og når han ikke var hjemme, så tog min mor lidt lettere på det. Hun kom ikke fra – måske ikke et *ikke* religiøst hjem, men måske et hjem hvor de holdt Jom Kippur og sådan noget, men ellers ikke noget. Men de var meget forelskede, så..., jeg tror min mor var kun 12 år da de lærte hinanden at kende. Min far hentede hende i skolen og gav hende sløjfer til fletningerne, hun gik til violin, og han bar hendes violinkasse også, det var meget romantisk at høre fortælling om det. Men det holdt altså til deres død, de nåede at have diamantbryllup. Det var meget stort.

Og I boede i København.

Vi boede i København, ja, jeg blev født - min bror er født i Læderstræde, og jeg er født året efter i Lars Bjørnsstræde, og min anden bror er født på Amager, i noget der hed Ved Skansen. Og min søster er født også på Amager, i noget der hed Sognefjordsgade. Men da jeg blev skolepige, jeg kunne ikke tåle at køre i

sporvogn, jeg kastede altid op, så flyttede vi til Elmegade på Nørrebro, og der boede vi så frem til flugten i 1943.

Hvad lavede din far?

Min far var – han var ikke slagter – han var tilsynsmand i en slagterforretning, for at det skulle følge alle kosher regler, det var han ansvarlig for. Men han ekspederede også. Han var hos slagter Fischermann, i Rosengården, og når vi kom forbi, så fik vi altid en lille bid spegepølse, og det smagte rigtig godt. Men af uddannelse – ja det ved jeg ikke – det skal jeg ikke kunne sige. Men så var han også kantor i sin fars synagoge. Hans far havde en hjemmesynagoge i Tordenskjoldsgade inde ved Kgs. Nytorv i sin store lejlighed, der boede mine farforældre, og der var min far kantor.

Og det var den synagoge I kom i også?

Ja det var det.

Og som var mere ortodoks end Machsike Hadas.

Ja meget mere end Krystalgade, det var ikke min far, Krystalgade nej, og Machsike Hadas, den har min farfar været med til at oprette, og efter at vi kom hjem fra Sverige – min farfar døde i 1943 i påsken i en af Pesachdagene – så ja så gik vi vel i Machsike Hadas, det gjorde vi efter hjemkomsten og indtil mine forældre udvandrede til Canada i 1951.

Hvis vi går frem til selve flugten, så får i advarslen d.- 1. oktober eller hvordan, kan du fortælle hvordan det foregik?

Ja altså, det foregik ved at man ringede til hinanden, nogen ringede altså til os, og vi havde telefon, det havde jo ikke alle jøder, men vi havde telefon, og som jeg har skrevet, så blev der sagt "I må gå jer en tur i aften, I skal gå jer en tur i aften", og så tror jeg, så var mine forældre godt klar over, hvad der foregik. Vi var jo børn, jeg var 12, min ældste bror var 13, og den under mig var 12 og min søster var 8. Altså vi følte os jo meget beskyttede af vores forældre, så jeg kan ikke huske så meget om sådan en stærk angst eller sådan noget, fordi forældrene var der jo og passede på os.

Og hvordan reagerede dine forældre så på advarslen, hvad gjorde I så derfra?

Ja, de skulle jo finde et sted, hvor vi kunne være om natten, og de kendte jo nogle forskellige mennesker. Men vi kendte nogen der boede i baghuset, som mine forældre åbenbart stolede på. Og det var egentlig meget risikabelt, for det var jo forhus og baghus og det skulle jo også gå stærkt, så min mor og os 2 piger vi sov der, vi gik over med vores dyner i løbet af dagen, og vi vidste at på 4. sal boede der nogen, som i hvert fald ikke var venligtsindede overhovedet, vi var jo også bange for at de så os. Men der sov vi. Og min far og mine brødre – jeg ved faktisk ikke helt hvor de sov – men min mor kendte nogen på Toftegårds Plads, som havde en viktualieforretning, og hun havde lært dem at kende, eller konen at kende, på Hareskov Kuranstalt, hvor min mor havde været om sommeren. Måske var er det der min far og brødrene overnattede, det tror jeg, men jeg ved det ikke.

Hvorfor blev I splittet op, var det fordi I var for mange til at sove ét sted?

Ja, vi var simpelthen for mange, det var jo ikke så store lejligheder, så derfor kom vi hver for sig.

Og så hørte I tyskerne komme op ad trappen?

Ja, det hørte min mor og de andre voksne, for de kunne jo ikke sove, de var jo klar over at der var noget i gære, så de har kunnet høre dem buldre op ad fortrappen og buldre på døren og ned igen, og så kom de så i baghuset, og så var min mor sikker på, at det var dem på 4. sal, der havde angivet os og hun var sikker på, at nu ville der ske noget frygteligt, men de gik altså ned igen og forsvandt. Og derfra tror jeg, at min mor har haft sine sovevanskeligheder, som hun har haft igennem alle årene, at den nat har sat sit præg på hende og ødelagt noget i hende for altid.

Men derfra, ja så mødtes vi jo et eller andet sted næste dag, men ikke i lejligheden. Altså jeg har ikke snakket nok med mine forældre om de ting der, ikke at vi vel ikke har berørt det, men jeg ved ikke hvordan vi mødtes. Men vi var klar over, at vi kunne ikke blive i Elmegade. Og så var der dem der boede på Toftegårds Plads, de kendte så noget til det der sommerhus ved Jyllinge Fjord. Vi fik at vide hvordan vi skulle tage dertil: ikke sidde sammen i toget, og min mor havde farvet sit hår, så vi ikke var helt mørkhårede, vi havde blå øjne, men alligevel. Så der kom vi så til at bo i et antal dage, en lille uge.

Hvad havde I mere med da I flygtede?

Jeg tror ikke vi havde meget med, det skulle jo ikke se ud som om vi var på flugt, så vi havde måske lidt strømper og noget undertøj, vi har sikkert ikke haft meget andet med, det tror jeg ikke. Måske lidt mad.

Havde I tid til at tænke over, hvad der skulle ske med lejligheden, mens I tog af sted?

Vi havde en meget fin nabo, som fru Rasmussen, som mine forældre var meget gode venner med og som de måske har nået at snakke med, måske har de også kunnet give hende nogle penge. Min farfar var død der nogle måneder før, og hans 10 børn havde alle arvet nogle penge, som først og fremmest blev brugt til flugten, men måske har der været så hun kunne få nogle penge og kunne klare huslejen, i hvert fald stod lejligheden til vi kom hjem igen, men det vender vi vel tilbage til. Så jeg tror at min far og mor har kunnet tale med hende på et tidspunkt, og så har hun lovet så vidt hun nu kunne, det var jo ikke sikkert at hun kunne overholde det, men at passe på lejligheden og åbenbart betalt huslejen i de 20 måneder, det var meget fantastisk.

Men var der noget med, at I først forsøgte at flygte via en bar eller cafe på Amager, hvor noget gik galt?

Ja, det var der i høj grad, det var inden vi kom derop i sommerhuset. Det har været næste nat tror jeg, det her var fredag, det har nok været lørdag nat, hvor vi måske igen gennem de mennesker dér har fået at vide, at der kan I komme over med en robåd. Det havde nok været en grufuld historie, fordi Øresund er jo så bredt der. Og der skulle vi møde skipperen ude på en kro eller sådan, på hjørnet af Strandlodsvej og Øresundsvej. Og der var vi så også, og jeg tror også nok, at vi så vedkommende, og så skulle vi gemme os nede ved nogle robåde på Strandlodsvej. Og der hørte vi så altså, at der kom biler kørende. Min bror beskriver det så på en anden måde, at han hørte også hunde og alt sådan noget, det kan jeg ikke erindre om det. Så styrtede vi ellers af sted, fordi så var vi klar over at det kunne ikke lykkes det der, og op ad Strandlodsvej og Øresundsvej til Østrigsgade, hvor sporvogn 5 holdt lige om hjørnet. Og der var jo undtagelsestilstand, så det har nok været den sidste der kørte der om aftenen, og min far råbte "I menneskenes navn – vent", fordi han kom hurtigst af sted. Ja, det flugtforsøg var meget dramatisk. Vi skulle have været 2 andre i robåden, og den

ene kom senere over, den anden kom senere til Theresienstadt. Hvordan de undslap der, det ved jeg ikke, om de løb hver sin vej, det kan jeg ikke huske. Men så kom det med sommerhuset ind i billedet, hvor vi så sov den nat der.

Hvordan kom det i stand, at I skulle op der i det sommerhus?

Jamen det tror jeg, at det var det ægtepar på Toftegårds Plads, som min mor til alt held havde lært at kende, og som måske har haft noget med modstandsbevægelsen at gøre. Det må de jo have haft, siden de havde forbindelser. Og det er dem der arrangerede det for os, "I kan være der, og så prøver vi at finde ud af noget imens".

Jeg går lige et stykke tilbage, inden vi fortsætter fra sommerhuset. Det var jo Sabbat den fredag I fik advarslen, og det var vel også Rosh Hashana, som lå lige her omkring. Din far var meget religiøs – spillede det nogen rolle for hans reaktion da han fik advarslen, at det lå midt oven i en dag, hvor man egentlig ikke må foretage sig ...

Altså når der er fare på færde, så må man overtræde alle lovene. Normalt ville min far aldrig gøre det, men når livet er på spil, så går det forrest, og han har bestemt også haft sin bønnebog og sikkert også sit bedesjal med sig, hvis nu De spørger om hvad vi havde med, så har han garanteret haft det med som det vigtigste, men altså når der sker de ting, så overgår det alt andet.

Godt. Så går vi tilbage til sommerhuset, hvor I så er – hvor længe – nogle dage eller hvordan?

Ja, jeg tror 5 dage altså, Fredag skete det, lørdag skete det, søndag, mandag tirsdag – vi har nok været der til torsdag tror jeg, 4 overnatninger eller sådan noget lignende 4-5 dage. Og vi anede ikke noget om det dér, kendte ikke sommerhuset, fik bare at vide at vi skulle tage derop. Vi skulle køre med toget til Roskilde og ikke sidde i samme kupé, og så skulle vi tage en bus og stå af der ved Jyllinge- hvad det nu hed og fik at vide, at der var et Schou's Sæbehus, og hende den dame dér kunne vi stole på, hende kendte de mennesker altså, men at der boede en stikker længere ude end hvor vi skulle bo, så vi skulle passe på alligevel.

Så vi kom der til et lille hus, som vi ikke kendte noget til, med den smule oppakning vi har haft med, det har været meget lidt, vi har måske haft en taske hver, mere tror jeg ikke vi har haft, fordi det skulle jo ikke se ud som om vi var på flugt fra noget som helst. Det boede vi så, og min mor har nok købt ind, ikke i Schou's Sæbehus, de har jo ikke madvarer, men det har den dame nok kunnet hjælpe med, for hende vidste de, at de kunne stole på. Men som jeg sagde før, vi børn følte os jo meget beskyttet, så vi fik jo det bedste ud af det. Vi legede og forstod ikke helt sagens alvor, altså ikke på samme måde som når man er voksen og har børn man har ansvar for. Så vi havde det jo meget hyggeligt, vi fangede de der mus i musefælder, som min bror også skriver meget sjovt om, og så legede vi med den lille robåd, der var og som vi jo ikke måtte, men vi var jo børn, såh ...

Så kom der jo en af dagene 2 mænd, og så var vi jo meget bange, for så troede vi, at nu var der nogen der havde angivet os. Men det har været nogle sabotører, og det viste sig at de skulle hente våben, der lå under vores madrasser. Det var godt vi ikke havde fundet dem, for pilfingre kunne vi jo nok have været. Så de kom for at hente det, og vi skulle bare kalde dem onkel et eller andet, og de legede også med os, og så drog de ellers af igen. Så mine forældre blev klar over, at det hus havde en vis betydning, det var ikke bare et tilfældigt sommerhus, vi var i.

Så en af de sidste aftener hvor vi var der, så kom min mor pludselig tilbage – ja hun var taget af sted, hun kunne ikke holde det ud mere. Hun sagde "jeg må tage til København og snakke med nogen og se, hvad vi kan gøre". Hun kunne ikke bare vente. Så hun var taget til København ad samme vej som vi var kommet. Og

så kom hun tilbage en af aftenerne, vi blev helt forskrækkede, der kom nogen. Og hun havde så en chauffør med, sikkert en Taxa, jeg ved ikke, det kan ikke have været så sent om aftenen, for da måtte de ikke køre. Men vi skulle med til København, for hun havde altså fået arrangeret noget, eller nogen havde arrangeret det for os. Så vi skulle ind og overnatte ved Nørrebro Runddel, hvor jeg ofte er kørt forbi huset, fordi jeg selv bor på Nørrebro og sender en venlig tanke op til det hus. Det må have været meget nyt det hus, for der var elevator, vi skulle op på en af etagerne. Vi sov på madrasser på gulvet og vi fik rundstykker med smør om morgenen.

Og så skulle vi ud til Skudehavnen. Der skulle vi så gå en ad gangen ud ad bådebroen og ned i en lille fiskerbåd der lå dér. Hvordan det føltes sådan der, at vi skulle gå en ad gangen og ikke kunne se hinanden, det må have været meget forfærdeligt, fordi vi vidste jo ikke slutningen på det der. Men vi kom så ned i den lille fiskerbåd, og der sad vi i et lukaf eller hvad det hedder, og vi var så os 6, der var ikke andre med, der kunne måske heller ikke være flere, men der var ikke andre. Og han sejlede med os og fiskede, og det skulle se meget troværdigt ud, og vi var frygtelig søsyge, forfærdeligt, så han hejsede en spand op og ned i det uendelige.

Det tog 4 timer, som for mine forældre, ja for os alle sammen, men for dem især må have været en grufuld tid, fordi de vidste jo også at der var patruljebåde ude.

Men vi kom lykkeligt i land i Barsebäck, og min mor hun så, at der stod soldater og tog imod os. De havde grønne uniformer på, så hun troede, at nu var vi blevet ført til Tyskland, så hun var helt ude af den, indtil de talte svensk. Og min far han kyssede bestemt jorden. Og der blev vi modtaget meget fint.

Og så kom vi til en forlægning, altså et sted der hed Kävlinge, det var vel sådan en forlægning, en slags opsamlingssted, hvor der kom mange andre og også var mange andre.

Et sidste spørgsmål angående flugten – betalte I fiskerne – ved du hvad I betalte?

Ja, vi betalte 12.000 kr., og dem havde vi kun fordi min far havde arvet penge, fordi vi var jo – vi var en almindelig meget jævn familie, som aldrig havde kunnet skaffe de penge.

Ved du, hvordan din mor var kommet i kontakt med dem der havde arrangeret denne her flugt?

Nej – jeg mener det hele tiden var igennem den gruppe på Toftegårds Plads, jeg ved ikke om de boede der, men de havde en charcuteriforretning, og min mor havde som sagt lært hende at kende da hun var på Hareskovens Kuranstalt om sommeren.

Ved du hvad de hed, dem der boede på Toftegårds Plads?

Nej, det ved jeg slet ikke.

Da I ankom til forlægningen her, kan du huske noget om dine forældres tilstand, da I ankom og da I blev indkvarteret på forlægningen, hvordan boede I på forlægningen de første par dage?

Jeg tror vi boede på store sovesale, det tror jeg, men det var jo Jom Kippur om aftenen, og min far fik samlet i hvert fald 10 mand og han holdt sin Minjan og sin faste og det hele, og hele næste dag, det har han gennemført med en inderlighed uden lige, fordi vi var blevet reddet. Jeg mener vi sov i sådan nogle sovesale, men vi kom også hurtigt til Lund og boede på vandrehjemmet i Lund. Og om det er 1, 2 eller 3 dage eller en uge, det kan jeg ikke sige, men jeg tror det var meget hurtigt vi kom til Lund.

Og hvor længe boede I så der?

Der boede vi ikke ret længe, for vi fik altså også meget hurtigt en lejlighed. Det var meget fantastisk, men vi fik altså en lejlighed. Jeg mener at det var indenfor 3 uger, eller at der ikke var gået mere end 3 uger.

Ved du hvordan det lykkedes jer at finde en lejlighed?

Nej, det er nok ikke lykkedes for os selv, men det har myndighederne kunnet skaffe os.

Din fars bror og hans kone og 4 børn blev taget og sendt til Theresienstadt, hvornår fandt I ud af det?

Det gjorde vi først om sommeren 1944, hvor min far hørte det gennem en af sine andre brødre, der boede i Stockholm. Det hørte vi først efter ...og hvornår han var død ...han døde af sygdom. Ja altså det var sommeren 1944 vi hørte det, han døde måske om vinteren der mellem 1943 og 1944, det ved jeg ikke nøjagtigt, det ved min kusine Clara selvfølgelig om sin far.

Hvordan- kan du huske hvordan altså hvordan fik I det først at vide i sommeren 1944, de flygtninge der var i Sverige - der må være mange forskellige dele af familien som man først fandt ud af om de havde klaret den til Sverige eller ej - det må også have påvirket dine forældre- kan du huske noget om det?

Altså jeg ved mine morforældre de var jo, ikke gamle, men i den tid da var man jo altså gammel når man ikke var så gammel, og jeg tror min mormor hun var på Bispebjerg Hospital, hvor hun var gemt som mange andre og blev kørt i ambulance og sådan noget lignende. Jeg ved bare at de endte i Stockholm, men om de gjorde det samtidig med os eller lidt før eller lidt efter, det ved jeg ikke, men det var selvfølgelig først efterhånden at man blev klar over hvem der var kommet over og hvor de så blev placeret rundt om i Sverige eller hvor de havnede. Af vores familie var det kun os der boede i Lund, så boede en af min fars søskende i Helsingborg og flere boede i Stockholm. Og af min mors søskende boede en søster i Borås og en søster boede i Lund i et stykke tid, for jeg boede hos hende i et stykke tid, fordi hun var gravid og fødte i februar 1944. Og da boede jeg hos hende, for hendes mand var skrædder og han boede et eller andet sted og var kun hjemme i week-enden. Men de kom så også senere til Stockholm. Men vi blev altså i Lund og fik så efterhånden at vide, at alle var kommet over, undtagen den bror dér.

Hvad lavede din far så der?

Jamen det var så heldigt, at der var en kosher slagterbutik i Malmø, og de stod lige og manglede min far! Så han fik arbejde der, måske var det også derfor at vi fik lejlighed så hurtigt, det kan godt være. Men der fandt han arbejde og rejste frem og tilbage med toget mellem Lund og Malmø og var lykkelig over sit arbejde.

Og din mor?

Jamen min mor, hun har så ellers været hjemmegående med 4 børn, så har man nok at gøre, men hun fandt en niche dér, for der var jo mange af eleverne på Lunds danske skole som skulle kosher, og der var mange der ikke boede ved forældrene, fordi de boede et andet sted. Nogen boede på det der "internatet" som vi kaldte det, så der var mange der spiste hos os, og det står i nogle af mine

optegnelser, der har jeg nogle nøjagtige tal på det. Så det var min mors meget vigtige niche, hvor hun lavede mad. Nogen kom og spiste morgenmad og nogen kom og spiste middagsmad, man spiste også midt på dagen, altså man havde fri 2 timer midt på dagen, så det var hendes meget fine arbejde. Altså det var meget værdifuldt, fordi det havde været et problem for alle dem. Når man ikke har mulighed for det, så må man overtræde også spiselovene, hvis det er. Der vil jeg lige sige noget – da vi kom til Lund og boede på vandrehjemmet, da havde vi jo ikke selv køkken eller noget – og så var der en forretning på torvet der hed Konsum, det har noget med Brugsen at gøre – der måtte vi spise. De havde nemlig kogt torsk, og det måtte vi gerne spise. Så vi spiste faktisk kogt torsk i 3 uger tror jeg. Men jeg er ikke blevet træt af det, jeg elsker kogt torsk, fordi det minder mig om den lykkelige tid kan man godt sige. Men der fik vi vores spisning fra, det måtte vi gerne, kogt torsk med sennepssovs.

Men senere lavede min mor mad, da vi fik vores egen lejlighed, og der kom nogle faste nogen og spiste, og hun var en meget god kok.

Og hvordan med det religiøse liv derudover?

Ja, der var selvfølgelig en synagoge i Lund, en ældgammel en i et gammelt kvarter, som jeg kan huske fordi jeg har været med. Sådan med en kroget trappe og spybakker på gulvet. Og dem der var der, de hed Olianski og Domeretski, det har jeg skrevet ned, de navne har jeg og mine søskende altid kunnet huske, fordi det var meget specielle navne. Der blev min far jo kantor med det samme og vi gik så også med ham, altså mine brødre især. Men der har jeg været med, og det var ja – ja ligesom man kendte Aabenraa herhjemme, det var meget gamle bygninger og en kroget trappe som sagt, og der lærte mine forældre ...ja jeg ved ikke med min mor om hun gik med, nej hun har ikke gået i synagogen. Men min far og os børn. Men deres navne der, syntes vi altså var så sjovt, så det har vi aldrig glemt. Så min far, han kunne opretholde sit religiøse liv.

Og du gik i den danske skole i Lund.

Ja, men først gik jeg 3 uger i en svensk skole, fordi den blev jo ikke oprettet lige med det samme. Oh, og de var så glade, fordi de havde fået en dansk elev, fordi jeg kom i en klasse hvor de lige var ved at lære dansk i nogle timer, så de spurgte om jeg ikke ville læse en historie op af H. C. Andersen. Men jeg var så genert, så jeg fik aldrig læst den historie for dem, og det er jeg ked af i dag, men altså jeg var alt for genert til det. Men jeg gik der i 3 uger. Og mine 2 søskende har også gået i svensk skole, indtil deres klasser blev oprettet i den danske skole.

Hvad var din oplevelse af den danske skole i Lund?

Altså jeg kom i mellemskolen, jeg havde gået i Carolineskolen herhjemme og gik i 7. klasse, det var et niveau der var højere end mit niveau, det kan jeg i hvert fald tydeligt huske, men jeg synes da at det var storslået at vi kunne gå i skole, og jeg fik nogle veninder som så har skrevet i poesibogen. Og jeg synes at det var fantastisk at vi fik danske skolebøger sendt over, det synes jeg var meget godt, men det var et højere niveau end jeg kunne klare, men jeg gik så 2. mellem færdig og 3. mellem. Jeg kan huske vi læste engelsk, Baskervilles Hund, og jeg måtte slå hvert andet ord op, altså det var bestemt et niveau der var højere end mit eget, men ellers syntes jeg godt om det, fordi det var da meget fantastisk.

Hvad med foreningsliv og sådan noget, var der noget arrangeret af forskellig art?

Altså nej, det synes jeg ikke, altså jeg var så 12 år, 12-14 år og gik vel ikke så meget i foreninger, og herhjemme har jeg vel ikke gået i nogen foreninger inden, så derfor – bagefter har jeg vel gået i nogle jødiske foreninger, men min bror der

er et år ældre end mig, han gik ikke i skole, han var færdig med skolen, så han blev "springpojke" – bydreng – i jeg tror nok et bogbinderfirma, og han blev i hvert fald senere bogbinder. Ja, han blev springpojke, men han spillede meget fodbold. Og i gården, hvor vi boede var der vel et tørrestativ i hver side, og vi skulle altid være målvagter, så han skulle øve sig i at skyde på mål.

Så du var ikke spejder?

Nej, det var jeg ikke. Det var der da nogen der var, for jeg har set et billede – jeg har lige læst en bog af Finn Abramowitz, den har jeg lige læst her for nogle uger siden, og der er et billede i af nogle spejderpiger i, hvor Etti Melchior, som jeg gik i klasse med var spejder, og jeg kunne kende hende.

Jeg vil fortælle en ting om det religiøse liv: så blev det jo Pesach, det blev påske, og min far skulle have en sederskål, og den havde vi selvfølgelig ikke med. Men der i gården hvor vi boede, der var sådan et smalt værksted, en snedker. Min far lavede en tegning til ham: "Kan du lave os en sederskål"? Og det gjorde han ud af krydsfiner eller sådan noget lignende, 3 runde bakker og et stativ, og det tror jeg vi havde med hjem igen fra Sverige. Han lavede en sederskål, og min far fik så sat stof omkring, jo min far han fik gennemført alle disse ting, og det syntes vi jo var godt, det var jo vores tilværelse. Han var snedkeren, og der duftede så dejligt af træspåner kan jeg huske.

Når man gik på den danske skole, eller i den danske skole i Sverige, og man ikke havde del i noget foreningsliv sådan af større karakter, betød det så at man levede relativt afsondret fra den svenske befolkning, eller havde I mange kontakter, blev der skabt mange venskaber?

Altså der boede en dreng i forhuset, jeg kan ikke huske hvad han hed, for vi kaldte ham altid "pojken", ham var mine brødre, eller vi var vel alle gode venner med ham, og min søster fik en veninde i gaden, det var Lillemor. Jeg synes ikke at jeg havde nogle svenske veninder, men min bror havde det i hvert fald, for han har senere besøg i København af et par store drenge der. Men altså vi havde vel fuldt op at gøre med skolen såNej jeg fik nu veninder i skolen, det var mest almindeligt at det var danske, da det nu var danske der gik der, så jeg fik danske veninder.

Joh – en svensk jødisk familie, det var Rubinowitsch, som også var religiøse, dem blev vi meget gode venner med, det var en fin familie altså, de var meget velhavende, men dem havde vi forbindelse med. De havde også 3 børn, men som var lidt ældre end os. Og så havde vi forbindelse med Aage Berthelsen, som også kom i vores hjem, og vi havde forbindelse med et par af lærerne fra skolen og jo – vi havde forbindelser. Men jeg havde ikke specielt svenske venner, men det har nok været sådan lidt tilfældigt måske.

Kan du huske noget om hvorvidt man fulgte med – det er klart nu var du jo ikke så gammel, men måske dine forældre og din ældste bror – fulgte man meget med i hvad der skete under krigen, hvilken rolle spillede krigens udvikling, var det noget man talte om, eller noget man ikke talte så meget om?

Jeg kan ikke mindes, at vi har talt så meget om det. Mine forældre kan godt have gjort det indbyrdes og med deres jævnaldrende, det kan de sagtens have gjort. Men det er ikke noget der sådan prægede os så meget, altså at man sad med hovedet inde i radioen og sådan noget, nej det har nok været de voksne.

Vi gik meget i svømmehallen i Lund. Vi kunne alle sammen godt lide at gå i svømmehallen. Og jeg har været der siden, "simhallen". Ja, der gik vi, det hørte med til vores fritidsinteresser, at gå i svømmehallen. Jeg kan huske der var en sauna, hvor der stod "rökning förbjuden", og så havde man taget b-et væk, så stod der "rökning för juden", og det var sikkert bare sjovt altså, men det kan jeg

altså også huske. Og jeg kan huske den specielle duft der var i den sauna, den kan jeg genkalde mig. Ja – så vi har da levet noget liv omkring. Jeg gik med min mor, hun var jo ikke så religiøs, så om lørdagen så gik vi på Klostergatan, og der var et konditori, og der drak vi kakao, og til kakaoen fik man et meget tyndt glas vand, sådan et lille højt glas vand. Og så lå der ellers ugebladet Veckojournalen inde i det andet rum. Jeg turde ikke gå derind, så min mor hentede den til mig, jeg ville så gerne læse den. Jeg var meget genert. Men der gik vi så på Klostergatan, som ligesom er deres "Strøget". Det var meget hyggeligt. Men min far altså - ja hvad vi gjorde udenfor, det blandede han sig så ikke i på den måde, nej.

Oplevede du eller familiemedlemmer nogen form for antijødiskhed eller antisemitisme eller sådan ubehagelige oplevelse ved det at være jødisk flygtning, enten fra svensk side eller fra nogen af de andre danske flygtninge, der kom over senere?

Altså jeg tror en familie der boede der, hvor vi boede i Lund, og som måske ikke havde mange penge eller noget, at de synes måske nok at vi fik meget, altså det synes jeg at jeg har lidt erindring om, men på den anden side var mine forældre jo slidsomme mennesker, altså min far tog af sted tidligt om morgenen og passede sit arbejde, og min mor passede det, men det kan godt være at de har syntes at vi kom lidt let til det og at de selv havde det ikke så godt.

Og det var en anden jødisk dansk familie eller ...

Næh, det var en ikke jødisk svensk familie. Nej blandt danske familier tror jeg ikke at vi har oplevet sådan noget, altså om vi var bedre stillet eller dårligere stillet, eller om de manglede ... nej det tror jeg ikke.

Ja – men det tror jeg var hvad jeg havde lige til det.

Er der noget – vil du sige noget generelt omkring flygtningeopholdet i Sverige, hvad er det så for ord du tænker på, hvis du skal forsøge at beskrive sådan generelt?

Så er det jo nemt for mig at beskrive ud fra tiden i dag, hvor jeg ønsker at flygtninge der kommer til Danmark skal have nogle ordentlige forhold, som vi fik. Altså der er jeg blevet endnu mere bevidst om at vi blev reddet dengang, og vi skal også være med til at redde andre, og være gode imod folk der kommer her, at de skal være velkomne.

Ja, jeg mindes det som en god og lykkelig tid, og det var vores redning, hvor vi ellers kunne være omkommet alle sammen, det har vi været meget taknemmelige for, at Sverige åbnede for os alle sammen. Det har jeg nok altid syntes, at det var storslået.

Da I skal hjem til Danmark, kan du huske noget om hvordan det fore slutter brat her.